

PETŐFI SÁNDOR: *NEM SÜLYED AZ EMBERISÉG!* CÍMŰ
KÖLTEMÉNYÉNEK SZÖVEGTANI-STILISZTIKAI
MEGKÖZELÍTÉSEI**

BÉKÉSI IMRE, EÖRY VILMA, GÁSPÁRI LÁSZLÓ
KABÁN ANNAMÁRIA, KOCSÁNY PIROSKA, NAGY L. JÁNOS
B. PORKOLÁB JUDIT, SZATHMÁRI ISTVÁN, TOLCSVAI NAGY GÁBOR

SZATHMÁRI ISTVÁN

Köszöntöm körünkben BÉKÉSI IMRE professzor urat. Mielőtt átadnám neki a szót, engedtessek meg, hogy néhány mondattal illusztráljam csoportunk munkáját, munkamódszerét. Az ELTE Mai Magyar Nyelvi tanszéke mellett működő Stíluskutató csoport 1970-ben kezdte meg munkáját, először csak a tanszéki tagok bevonásával. 1980-tól fokozatosan növekedve és napjainkra csaknem az egész hazai felsőoktatást átfogva, immár 28 taggal végzi teendőit, 1992-től az OTKA támogatásával. Eddig megjelent közös munkáink: FÁBIÁN PÁL – SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a századforduló stílus-törekvéseiről* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 360), SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika? (Stíluselméleti tanulmányok)* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 400), SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Stilisztika és gyakorlat* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998. 374), SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Az alakzatok világa*, 1. füzet: GÁSPÁRI LÁSZLÓ: *A funkcionális alakzatelmélet néhány kérdése* (SZATHMÁRI ISTVÁN bevezetésével: *Alakzatkutatásunkról*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. 33).

Munkamódszerünkről csupán annyit, hogy havonta tanácskozunk. Előre meghatározott terv szerint (1998-tól az alakzattal foglalkozunk) ki-ki elkészíti a tanulmányát, ezt sokszorosítva kiküldjük minden tagunknak, majd két-két vitaindító elhangzása után megteesszük kritikai észrevételeinket. A szerző ezeket figyelembe véve átdolgozza munkáját, és ezt követően lehet szó a megjelentetésről. Meg kell jegyezmem, hogy időnként mind előadónak, mind vitaindítónak meghívunk más – hozzánk közel álló – tudományágakkal, részdiszciplínákkal (irodalomtudomány, retorika, szövegtan, pragmatika stb., illetve filozófia, logika, zenetudomány, művészettörténet stb.) foglalkozó kutatókat is. Így került sor most BÉKÉSI professzor úr meghívására. Örülök, hogy mindenekelőtt gondolkodásgrammatikai, valamint verselemző, a versépítkezést tanulmányozó kutatásaival elmélyíti a mi alakzatvizsgálódásunkat.

* A kerekasztal-beszélgetést 2001. május 12-én az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett SZATHMÁRI ISTVÁN vezetésével működő Stíluskutató csoport rendezte. BÉKÉSI IMRE bevezető előadásához KOCSÁNY PIROSKA és TOLCSVAI NAGY GÁBOR felkért bírálóként fejtette ki véleményét; elhangzott hozzászólásukat a vita további résztvevői maguk foglalták írásba.

** Az elemzés megjelent BÉKÉSI IMRE *Osztatlan filológia* (Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2001.) című kötetében. A Petőfi-vers értelemszerkezetének ábrázolása ebben a könyvben még nem szerepelt.

Az előre vetett következtetés

Petőfi Sándor: *Nem süllyed az emberiség!*

Az előre vetett következtetés meglehetősen általános építkezési mód. Az olvasó ekkor bent találja magát az események közepében: „*Valaki megrágalmazhatta Josef K.-t*” (Franz Kafka: *A per*), „*Az Oblonszkij-házban minden összekavarodott*” (Lev Tolsztoj: *Anna Karenina*), és természetes érdeklődéssel várja a közelebből-távolabbról érkező okot, mint választ az éppen megismert okozatból következő kérdésre. (Miért rágalmazhatta meg valaki Josef K.-t, s egyáltalán rászolgált-e Josef K., hogy valaki megrágalmazza? Miért, hogyan kavarodott össze minden az Oblonszkij-házban?)

1. Akkor is hatásos ez az építkezési mód, ha – mint az idézett két esetben – az első pillantásban világos az eljárás logikai természete. Még erőteljesebb, illetőleg másként hat, ha a logikai eljárás maga is eszköze egy közlési attitűdnek, például a szarkazmusnak. Ekkor a mű első mondatáról csak később derül ki, hogy előre vetett következtetés, s ezzel együtt az, hogy épp ellenkezőjét jelenti annak, amit az olvasóban az első találkozásakor felidézett. Szemléletes példája ennek a szerkesztési eljárásnak a *Felhők* ciklus XXXVIII. darabja, a *Nem süllyed az emberiség!* kezdetű Petőfi-vers (KERÉNYI: 1999. 43–57).

Nem süllyed az emberiség!
 Ilyen gonosz vala rég,
 Ilyen gonosz már kezdet óta ...
 Hisz különben nem kellett vóna
 Százféle mesét,
 Eget, isteneket,
 Pokolt és ördögöket
 Gondolni ki, hogy zaboláztassék.

Mint láthatjuk, a kompozíció szempontjából az első mondat származási helye a legérdekesebb kérdés. A vers végéről került volna előre, s így vált volna konklúziómondatból tételmondat, vagy valami egyéb helyről, a költemény tágabb kontextusából került át ide, verskezdő helyzetébe?

Az említett első lehetőségnek formai akadálya a rímkényszer: az *emberiség – zaboláztassék*; de meggondolandó ELEKFI LÁSZLÓ szempontja is. A kompozíciót lezáró mondat formája többnyire ’racionális tagolású’ forma: Az *emberiség nem süllyed!*, s egy ilyen konklúzió más előzményekből következne, mint az itteniek (ELEKFI: 1986. 44, 192).

Természetesebb helyét vélhetjük az első mondatnak egy – az itteni versnél tágabb – külső kontextusban.

’Egyre lejjebb és lejjebb süllyed az emberiség, UGYANIS / TUDNIILLIK / HISZEN kezdetben / régen nem volt ilyen gonosz, mint ma.’

Valami ilyesféle – a versben el nem hangzó – negatív vélekedéssel szemben hangzik el a tagadó formájú pozitív kijelentés: *Nem süllyed az emberiség!* A tagadó mondat a negatív vélekedés cáfolatát, azaz pozitív érveket ígér: az ’Ég’, az ’Isten’, a ’Pokol’ és az ’Ördög’ eszméi tájékozódás és eligazodás lehetőségét nyújtó rendszert alkotnak, vagyis

az 'emelkedés' reményét sugallják. Kijózanító ütésként hat ezért a vers második mondata: *Ilyen gonosz vala rég*. Érvelést vezet be ugyan, de az ellenkező irányból. Nem cáfolatát kapjuk az implicit negatív vélekedésnek, hanem bizonyítását: 'Nem sülyyed az emberiség, mert nincs honnan sülyyednie'.

Az [I] ábrán megjelenített értelemszerkezet tartalmazza azokat az értelemrészeket is, amelyeket az explicit részek hozatnak létre az olvasóval. Ilyen implicit elem a *Nem sülyyed* ige el nem hangzó -*het* képzője: 'Ha valami a kezdete / keletkezése óta nem emelkedett fel, akkor annak nincs lehetősége sülyyedni.'

Nem ennyire nyilvánvaló, de eléggé valószínű a feltételes múltban álló tagadott igealak (*nem kellett volna*) el nem hangzó ellentéte: 'de úgy látszik, mégiscsak kellett'; s ezen belül is a *kellett* ige használatával járó beállítás / értelmezés is. E szerint az 'Ég', az 'Isten', a 'Pokol' és az 'Ördög', az ezekből építkező s az ezek melletti százféle 'Mese' – a közreménykedéssel ellentétben – nem a (később Madáchnál megfogalmazódó) „nemesbedés” tünete, hanem *zabolázó*: 'fékező, fegyelmező, féken tartó' eszköz¹. Ebben s a *Felhők* további 4-5 darabjának szemléletében – miként KERÉNYI FERENC megállapítja – „már-már az erkölcsi relativizmus problémája” jelenik meg (KERÉNYI: 2000. 44).

A vers végül is két megokolásból komponálódik egésszé, úgy, hogy az egyik, a belső megokolás a másiknak mint külsőnek a része.

A belső gondolatmenetnek a *Hisz különben* az alátámasztási pontja. A közvetlenül az előtte elhangzó – tehát ugyancsak előre vetett – következtetést okolja meg a *Hisz különben* utáni rész. A *különben* határozószó képviseli a gondolatmenet implicit szakaszát.

Hisz [Ha nem lett volna gonosz már kezdet óta, akkor] *nem kellett volna / Százféle mesét, (...)* / *Gondolni ki, ...* [de úgy látszik, mégiscsak kellett] – sugallja az [akkor] *nem kellett volna* igealak feltételes múltja.

Ez a szuverén gondolatmenet – ahogy korábban is már megállapítottuk – mint egész okolja meg a vers első mondatának kijelentését.

2. Kissé tágabb körben is tanulságosak lehetnek a *Nem sülyyed az emberiség!* gondolati építkezésének kompozíciós megoldásai. KERÉNYI FERENC „a problémafelvető intellektuális gondolati líra” mint új költői világ megjelenését látja a *Felhők* ciklus verseiben (KERÉNYI: 2000. 50). Ha az LXI. számú *Voltak fejedelmek* kezdetű darabot is felidézzük, csak megerősíteni tudjuk KERÉNYI vélekedését.

Voltak fejedelmek,
Akiknek emlékoszlopot emeltek,
Magast és fényeset,
Mely hirdeté nagyságokat,
Mely hirdeté jóságokat.
És hol van az oszlop? ... Elesett!
El kellett esnie,
Mert hazugsággal volt tele.
Az idő igaz,
S eldönti, ami nem az.
Ott áll a sír most emléktelenül,
Az eltörött helyett mást nem tevének ...
De nem! Hisz örök átka nemzetének
Sötét oszlopként rajta nehezül.

Ez a vers is két fő részre tagolódik, s a második rész első sora – ha nem is konklúzióként, de – összegzésként foglalja magában az első rész tartalmát.

Ott áll a sír most emléktelenül. E sor használati módja már több mint ismerős. Első találkozásként ez is elfogadtatja magát az olvasóval, sőt közvetlen folytatása még meg is erősíti az értelmét: *Az eltörött helyett mást nem tévének...* De itt is ellenkező értelmet állít az első helyébe a költeményt lezáró két sor:

De nem! Hisz örök átka nemzetének
Sötét oszlopként rajta nehezül.

A *De nem!* [emléktelenül áll], *Hisz*-féle konstrukciótípus annyira általános gondolatmenet-építő eljárás, hogy akár műfajok felettinek is tekinthetjük.

A konstrukciótípus az itt idézett részletben azonban még műfaji megerősítéseket is kap. A költeményt lezáró 4 sor *a b b a* rímélése, valamint 10–11–11–10 szótagos lüktetése felerősödik, és – a három ponttal – megáll; várja a *De nem!*-mel kezdődő fordulatot, amely az *emléktelenül* sorvégre súlyos szavakkal zárja válaszát, a *Sötét oszlopként rajta nehezül.* ítéletet.

Ugye ismerős a jambikus lüktetés ilyen kezelése: könnyed iramlása az epikus mondatokban és kemény feleződése a súlyos tartalmú helyeken:

Ott áll a sír most || emléktelenül,
 ~ - | ~ - | ~ - | ~ - | ~ - |
 Az eltörött helyett mást nem tévének ...
 ~ - | ~ - | ~ - | ~ - | ~ - |
 De nem! Hisz örök átka nemzetének
 ~ - | ~ - | ~ - | ~ - | ~ - |
 Sötét oszlopként || rajta nehezül.
 ~ - | ~ - | ~ - | ~ - | ~ - |

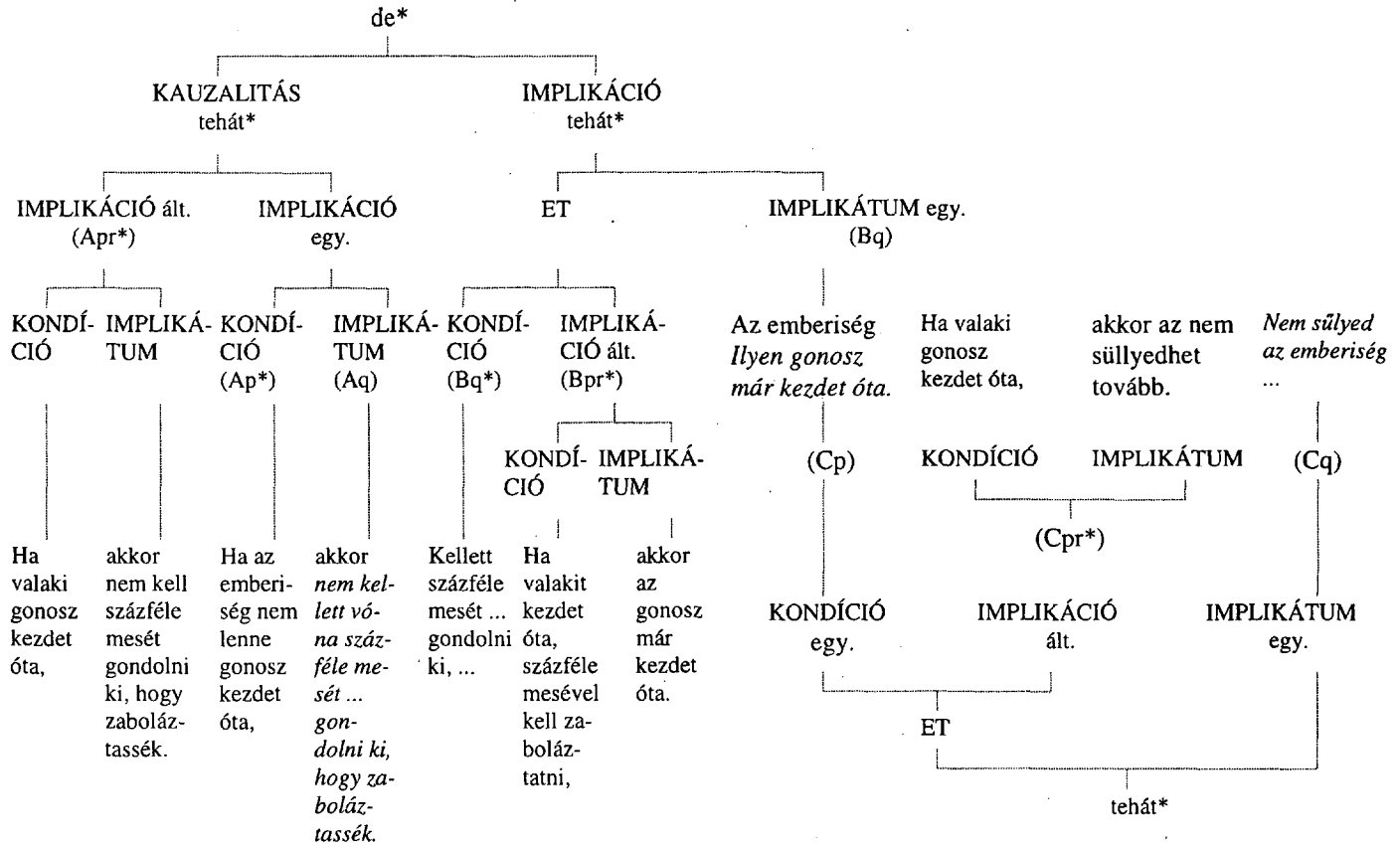
„Legközelebb” Ady Endre ír majd így: ilyen versszakokban ilyen mondatokat.

Jegyzetek

1. Az, hogy milyen kemény jelentésű szó e versben a *zaboláztassék*, kitűnik az *Isten csodája* (1846.) című vers befejező versszakából:

S ott van Mohács ... ott nyomta a királyt
 Sárkoporsóba páncéla s lova,
 S készült számunkra a ledólt király
 Kardjából a rettentő *zabola*,
 Melytől még most is ég és vérzik szánk! ...
 Isten csodája, hogy még áll hazánk.

[I] „... Ilyen gonosz már kezdet óta ... / Hisz különben nem kellett volna / Százféle mesét, / ... Gondolni ki...”

Irodalomjegyzék

ELEKFI LÁSZLÓ:

1986. *Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KERÉNYI FERENC:

1999. *Petőfi Sándor Válogatott versek*. Gondozott szövegek. Matúra Klasszikusok. Raabe-klett, Budapest.

2000. Stilisztikai közelítések Petőfi Sándor „Felhők”-ciklusához. *Petőfi, névtan, helyesírás*. Szerk. NAGY L. JÁNOS. Erkel Ferenc Gimnázium, Győr.

KOCSÁNY PIROSKA

A dolgozat, miképpen BÉKÉSI IMRE gondolkodásgrammatikai kutatásai általában, többszörösen is továbbgondolásra készíthető. Két problémát emelnék ki, az osztatlan filológia jegyében is. Az egyik egy, a dolgozatban mintegy felkínált gondolat továbbgondolása, és pedig nyelvészeti, illetve szövegnyelvészeti keretben. A másik egy, a dolgozat egészének és az interpretáció irodalmi fogantatású fogalmának egymásra vetítésében megragadható kérdés.

Első probléma: a külső és belső kontextus fogalma.

Az előre vetett következtetés 1. pontja alatt olvassuk: „Természetesebb helyét vélhetjük az első mondatnak egy – az itteni versnél tágabb – külső kontextusban.” A külső kontextus fogalma minden bizonnyal az interpretáció és a szövegkutatás egyik legizgalmasabb fogalma. A kérdések a következők.

Mi a külső kontextus? Hogyan értelmezhető? Tekinthető-e egyfajta nyelvi vagy inkább egyfajta fogalmi-kognitív beleértésnek?

Ehhez csatlakoztatható a beleértés fogalmának roppant érdekes problémahalmaza. Ide fűzném azt a hármas szemléletet, amelyet a szemantika szempontjából meggyőzőnek gondolok, és amelynek a szövegre való alkalmazásához vezethet el bennünket BÉKÉSI IMRE gondolatmenete, illetve *A gondolkodás grammatikájának* gondolatmenete. Ez a hármasság annak a különbségéből adódik, amit mondunk, amit a mondottakkal közlünk, és amit a közléssel elérni vélünk. Az, amit mondunk = *expressis verbis* kifejtünk, nem foglalja magában mindazt, amit egyúttal közlünk, illetve azt, amit a közléssel elérni vélünk (= *cselekszünk*), túlmutat azon, amit közlünk.

Az első elkülönítésnél arra összpontosít a kutatás, hogy mi mindent közlünk még azon kívül, amit *expressis verbis* mondunk. Ez a szemantikának és a pragmatikának, illetve kettőjük ütköztetésének nagyszerű terepe, ahol olyan jelenségeket tárgyalhatunk, mint a deixis (vagyis olyan jelentésű lexikális egységek használata, amelyek referenciális jelentésüket a kontextusból nyerik: *itt, holnap, te* stb.), továbbá a preszuppozíció (előfeltevés) vagy a sokféleképpen értelmezett implikátúra és sugallt jelentés lehetőségei. A szemantikában ide sorolják például következtetés címen az olyan jelentéseket, mint a következő: ha azt mondom, hogy „Péter ma reggel elutazott”, azzal azt is közlöm, hogy mostanáig itt volt. A második elkülönítés arra a felfedezésre épül, hogy közleményeink intencionálisak, vagyis cselekvésnek tekintendők (egyúttal kérdések, ígérek, intések, óvások, kérések stb.), amelyekkel el kívánunk érni valamit. Ennek vizsgálata a beszédaktus-elmélet feladata.

A külső kontextus a mondottak és a közöltek közötti eltérésből táplálkozhat a szöveg szintjén. Vagyis egyfajta beleértésről, implikaturáról, sugallt jelentésről van szó, a megnevezés megegyezés kérdése. Ezeknek egyre több válfaját tárja fel a jelentéstani és pragmatikai kutatás.

A verselemzés alapján rekonstruálható külső kontextus fogalma több szempontból is igen érdekes és összetett fogalom. Benne foglaltatnak olyan nyelvi jelenségek, vagy legalábbis annak is tekinthető beleértések, mint a tagadást megelőző állítás rekonstruálhatósága, lásd *Az előre vetett következtetés* 1. pontja alatt: „Egyre lejjebb és lejjebb süllyed az emberiség, UGYANIS / TUDNIILLIK / HISZEN kezdetben / régen nem volt ilyen gonosz, mint ma’. Valami ilyesféle – a versben el nem hangzó – negatív vélekedéssel szemben hangzik el a tagadó formájú pozitív kijelentés...” Ez a külső kontextusnak olyan válfaja, amely feltehetőleg törvényszerű, és amelyet, úgy tűnik, nyelvileg egyértelműen rekonstruálhatunk, tekintettel a mindenkori tagadásra.

De az idézett rekonstrukcióban benne van egy olyan logikai következtetés is, amely nem a lineáris olvasat révén jön létre. Hiszen a tagadás maga csak az állítást feltételezi, az állítás indoklását (*hiszen, ugyanis, tudniillik*) nem. Ha elkezdjük olvasni a verset, és végighaladunk az első soron – *Nem süllyed az emberiség!* –, akkor ebből még csak a tagadás antecedense következik, vagyis az a feltételezett állítás, hogy az emberiség süllyed. A logikai következtetésrendszer, amellyel BÉKÉSI IMRE dolgozik, olyan komplex szövegszemléletet kíván, amely metaforikusan szólva többszintű, nem lineáris, egyszerre tekint vissza és előre. Ebből a többszintűségből következik a további kérdés:

Hol a külső kontextus határa? A szövegen belül vagy az enciklopedikus tudásunkban? Vagy bizonyos művelői tudásunkban, tehát nem valamiféle knowing what-ról, hanem egyfajta knowing how-ról van szó? Mindezek olyan kérdések, amelyeket BÉKÉSI IMRE roppant érdekes gondolkodásgrammatikai kísérletei folyamatosan előhívnak.

BÉKÉSI IMRE, ha jól értelmezem, egyfajta fogalmi műveletrendszer alapján univerzálisan létezőnek tekinti a mindenkori külső kontextust, amibe bizonyos kötelező konstrukciótípusok, tehát eljárások tartoznak bele. Az eljárások feltétele másfelől az interpretáló enciklopedikus tudása. Abból meríthető a művelet alapanyaga. Ha ez így van, akkor a szöveg jelentésének a külső kontextus bevonásával történő megragadása szépen igazolja a hermeneutika álláspontját mindenfajta interpretációra vonatkoztatva. Eszerint természetesen azonnal megfogalmazódó további kérdés: miképpen válik el egymástól a külső kontextus és a belső kontextus?

Hiszen a belső kontextus – ha az azonos a nyelvileg explicált tartalommal – csak a külső révén lesz teljes. Ezzel összefüggő kérdésfeltevés: van-e hatása a külső kontextusnak a belső kontextus megformálására?

A gondolkodás grammatikájában nyilvánvalóan nem egyszerűen az úgynevezett kontextusra gondolhatunk, ha a külső kontextust emlegetjük, és a belső kontextus sem azonos az explicált pozicionális tartalommal, hanem annak különleges strukturáltságára is vonatkozik. Úgy vélem, hogy ezek a fogalmak hozzávonódnak ahhoz a fogalmi problémahalmazhoz, amelybe beletartozik a szöveg mezo- és makroszintje, a szöveg mint tematikus egység, a szöveg zártsága, és folytathatnánk a sort – éppen ezek a kérdések teszik egyébként a szöveggel való foglalkozást annyira érdekessé.

Második probléma: a logikai és nyelvileg rekonstruálható szerkezet és az interpretáció viszonya.

Egyfelől úgy vélem, hogy a dolgozatban a vers igényes és finom ráérzéssel készült interpretációját olvashatjuk, asszociatív példákkal is kiegészítve és megerősítve. Másfelől úgy vélem, hogy mint minden interpretáció, ez is folytatható, ugyanúgy, mint ahogyan minden szöveg is folytatható. Ezzel kapcsolatos kérdés a következő.

Miképpen viszonyul egymáshoz a gondolkodás grammatikájának alapvető műveleteivel létrehozott olvasat és a vers mint műalkotás interpretációja? Lehet-e azt mondanunk, hogy a kettő elválik egymástól?

Ha erre a kérdésre igennel válaszolunk, akkor meg kell mondanunk, hogy a feltárt olvasat és egy lehetséges interpretáció miben különbözik, és miképpen hat a kettő egymásra. Ha nemmel válaszolunk, akkor szembesülnünk kell azzal a ténnyel, hogy felerősödhet az interpretáló választása, és más, itt hiányzó momentumokat emel ki, vagy az itteni olvasatnak más megvilágítást ad. Ebben a keretben talán érdekes lehet azon is elgondolkodnunk, mint interpretálóknak, hogy ha mégis a lineáris olvasatnál maradunk – természetesen nem tagadván a szöveg globalitásának és a befogadás globalitásának tényét –, akkor egészen különös hatást tulajdoníthatunk a bevezető sornak. Ezt részben valóban a tagadás hiányzó antecedense okán tehetjük, de felerősíti hiányérzetünket a *sűlyed* ige első nekifutásban tisztázatlan, homályos jelentése is az *emberiség* mint alany mellett. Ennek az igének az argumentumszerkezetében benne szerepel egy irányhatározó, és azaz együtt az irány közege is, mint olyan matéria, amelyben el lehet süllyedni. Így tekintve a kezdő sor kifejezetten rejtélyes, és a további elemzés e rejtély megoldásának lehetőségeire koncentrálnak. Az interpretáció tehát máshová teheti a hangsúlyokat az értelmezésben.

Mindez természetesen nem vitatja el a következtetések rendszerére építő szövegértelmezést, mint minden valószínűség szerint univerzális és kötelező, vagyis elkerülhetetlen és alapvető szövegértési folyamatot. Ennek kimunkálása a gondolkodás grammatikájának és a hozzá kapcsolódó kutatásoknak az érdeme.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

BÉKÉSI IMRE dolgozata (BÉKÉSI: 2001.) a szerző pontos kérdésfeltevését és elmélyült nyelvtani és szövegtani kutatásait tömöríti, azokat az eredményeket, amelyek lényegükben fogva szövegtani jellegűek, és amelyeket számos munkában részletezett (vö. BÉKÉSI: 1986., 1993.). Ezek a kutatások korábban a tagmondatok mellérendelő jellegű beszerkesztettségét vizsgálták konstrukciótípusokban, újabban pedig a logikai (szillogisztikus) viszonyfajták grammatikai és szövegtani megvalósulásait. A dolgozat ebben a keretben határozottan és pontosan mutatja be Petőfi Sándor: *Nem sűlyed az emberiség!* című versében az egyik legfontosabb szövegkoherencia-tényezőt, azaz a vers értelem-szerkezetének egyik kiemelkedő összetevőjét: a Petőfi által szövegtanilag és poétikailag is kitűnően kimunkált ok-okozati viszonyt és az e viszony konkrét szövegbeli megvalósulásának stílushatását.

A dolgozat figyelmének középpontjában ez az ok-okozati viszony áll. Számomra e viszonyban a következő bekezdésekben megfogalmazandó kérdések a legfontosabbak. Az első ekképp formálható meg: vajon az ok-okozati viszony tagjai fölcserélhetőek-e, abban az értelemben, hogy ok és okozat egymáshoz való viszonya nem változik meg

sorrendiségük megváltozásától, például RUDOLPH (1996. 20) meghatározását figyelembe véve: „A > B: az okság kapcsolata azt jelenti, hogy a beszélő véleménye szerint A pozíció szükségszerűen kapcsolódik B pozícióhoz ok-okozati lánc vagy logikai / empirikus szükségszerűség alapján, akár érvényes egyidejűleg A és B, akár nem.”

A következő – az előzővel szorosan összefüggő – kérdés az, hogy az okságot szövegtani (nyelvileg reprezentált) formájában folyamatnak vagy szerkezetnek tekintjük-e. A kérdést több szempontból is érdemes föltenni. Egyrészt a kognitív nyelvészeti megközelítések a két szempontot világosan megkülönböztetik, de nem azért, hogy az egyiket vagy másikat kizárják a nyelvtanból, hanem éppen azért, hogy mindkettőt bevonják abba (vö. SCHWARZ: 1992.). A szerkezet olyan mentális modell, amely a beszédhelyzetben elhelyezett szöveg nyelvi és nem nyelvi összetevőit statikus, pontszerű entitások struktúrájaként írja le, az itteni magyarázatban nem annyira a formális, hanem inkább az értelemképző szerep szempontjából (a modell kategóriáját itt különösebb specifikáció nélkül alkalmazzuk mint reprezentációs konstrukciót, hasonlóan JOHNSON-LAIRD: 1983-hoz). A szöveg értelemszerkezete a szöveg létrehozása és megértése folyamatában, annak befejeződésével jön létre a beszélőben vagy hallgatóban mint mentális modell. A művelet az a mentális folyamat, amely ezeket a struktúrákat létrehozza a szövegalkotásban vagy a szövegmegértésben, folyamatszerű, dinamikus jellegükben is felismeri. Maga a szerkezet persze műveletekkel aktiválható például az emlékezetből, tehát szerkezet és művelet szoros egységet alkot, szétválasztásuk módszertani szükségesség.

Másrészt az ok-okozati viszony kínálja a két megközelítés összekapcsolt bemutatását. Műveletként az ok-okozati viszony a fenti, RUDOLPH (1996)-féle meghatározás módosításával a következőképpen jellemezhető (ahol A az ok, B az okozat):

- (1) B értelmi egység (nyelvi kijelentés formájában) következményként szükségszerűen kapcsolódik A értelmi egységhez mint okhoz ok-okozati lánc vagy logikai / empirikus szükségszerűség alapján A – B sorrendben;
- (2) A értelmi egység mint ok (nyelvi kijelentés formájában) magyarázatként szükségszerűen kapcsolódik B értelmi egységhez mint okhoz ok-okozati lánc vagy logikai / empirikus szükségszerűség alapján B – A sorrendben.

Az ok-okozati viszony nyelvi reprezentációja, kidolgozása szükségszerűen csak bizonyos fokú szekvencialitással lehetséges, amely valójában nem ikonikusan leképezi, hanem megvalósítja a művelet(ek)et.

Az (1) változatban az okozat profilálódik, tehát az okozat kerül előtérbe, kiemelt szövegtopik helyzetbe, a (2) változatban az ok profilálódik szövegszinten. Kérdés, hogy a kétféle műveletnek azonos mentális modell, szerkezet felel-e meg, vagy nem, tehát fölcserélhető-e ok és okozat, hiszen az (1) és (2) változatban a kettejük közötti viszony lényegében nem változott, csupán a sorrendi változathoz eredő előtérbe helyezés. Mivel itt a látszat ellenére nem a generatív elmélet mély (vagy mögöttes) és felszíni szerkezete közötti különbségről van szó, hanem egy fogalmi szerkezet (ok-okozat) nyelvi reprezentációjáról, kidolgozásáról (az elaborációra lásd LANGACKER: 1987., 1991.), azt föl-

telezzük, hogy a fölvetett kérdésre igenlő a válasz azzal a megszorítással, hogy az aktuális reprezentációban a viszonyon belüli profilálódás megtörténik, tehát jelölődik.

Vagyis a Petőfi-vers jelzett ok-okozati viszonyának például a következő parafrázisai lehetségesek (a vers első sora jelentésének két lehetséges bennfoglalása alapján):

- (1) a) Nem sülyyed az emberiség, mert erkölcsileg jó.
b) Az emberiség erkölcsileg jó, ennek következtében nem sülyyed.
- (2) a) Nem sülyyed az emberiség, mert erkölcsileg elérte a mélypontot.
b) Az emberiség erkölcsileg elérte a mélypontot, ennek következtében nem sülyyed.

Mindkét parafrázis (kifejtő megfogalmazás) két sorrendi változatában közös jellemzők mutathatók ki.

(a) Mindegyiknek azonos a legkiemelkedőbb (humán) cselekvője, az *emberiség*, tehát ez a legfőbb referenciapont (erre lásd LANGACKER: 1999.). Megjegyzés: a szemantikai szerepek rendszerében az *emberiség* nem minősíthető a fenti parafrázisokban egyszerűen ágensnek, hanem inkább átélőnek. Azonban az átélő szerep egy bennfoglalt ágens szerep következménye, vagyis az *emberiség* az okozatban átélő, az okban ágens.

(b) Mképp fentebb általánosan megfogalmaztuk, az ok-okozati viszony nem változott meg a sorrendi cserével, ellenben a profilált (előtérbe került) fogalmi összetevő helyet cserélt: vagy a nem sülyyed, vagy az erkölcsileg jó / elérte a mélypontot profilálódik.

(c) A mondatok közötti mellérendelő szövegtani kapcsolat alapvetően az ígék szemantikai kapcsolatára épül (vö. LANGACKER: 1991. 417 kk.), illetve a magyar nyelvben a névszói állítmányra is (az (a) és (b) pontban jelzettek ezért lehetségesek).

(d) A kétféle profilálódási lehetőség versbeli együttes érvényesülése adja a Petőfi-vers poétikai feszültségét.

Úgy vélem tehát, hogy a Petőfi-vers ok-okozati sorrendje nem véletlen, éppen összetett poétikai fogás eredménye, tehát megokolt sorrenddel van dolga az olvasónak, azonban nem pusztán előre vetett következtetéstől van szó, hanem összetettebb szövegtani jelenségről.

Mielőtt a jelzett összetettséget, illetve a (d) pontban megfogalmazott és BÉKÉSI IMRE által is fölvetett kérdés egy további lehetséges magyarázatát röviden vázolnám, érdemes kitérni a vers irodalomtörténeti magyarázatának egy klasszikus változatára, amely meglehetősen pontossággal alátámasztja BÉKÉSI IMRE okfejtését és talán a kiegészítő megjegyzéseket is.

HORVÁTH JÁNOS Petőfi-monográfiája (HORVÁTH: 1926. 188 kk.) a *Felhők* ciklusról (melynek az itt tárgyalt vers is darabja) összefoglalóan azt írja, hogy e ciklus versei különböznek a daltól (például a tudatosságban, amellyel a közönségre, azaz az olvasó befogadói folyamataira épít), szerkezetük az epigrammáéra hasonlít, amelyben a kidolgozott tétel hirtelen váltással új értelmezést kap, és ezzel az eljárással általában valamilyen borúlátó gondolatot emel(tet) ki. Majd az itt tárgyalt verssel kapcsolatban HORVÁTH is az elvárás és a rá adott másféle válasz közötti ellentétet emeli ki.

A következő fölmerülő kérdés az eddigiek következményeként is az, hogy honnan származik a vers szövegében az említett elvárás (és annak ellentéte)?

Az eddig vázolt jellemzők alapján a Petőfi-vers első sorának (első mondatának) igéje játszik központi szerepet, méghozzá az elvárás és a rá következő tényleges szövegbeli folytatás jelentéstani feszültségében. A *süllyed* ige metaforikus jelentésében egy alapvető fogalmi metafora érvényesül (a fogalmi metaforára lásd például LAKOFF – JOHNSON: 1980.; KÖVECSES: 1998.). Tehát egy olyan metafora, amely önmagában ritkán kap nyelvi kifejtést, de amelyre számos metaforikus nyelvi kifejezés alapozódik. Ez a fogalmi metafora(pár) a következő: A FENT JÓ, A LENT ROSSZ. Ez a fogalmi metafora a térbeli (azon belül a vertikális) tájékozódással függ össze: valami valahol elhelyezkedik a térben, ahol az adott entitás előtérben áll, a háttér pedig a tér maga, és a kettő a profil – alap kettősségben atemporális relációt hoz létre. A fogalmi metaforák alapja az, hogy a nyelvi jelentés és a világról való tudás között alapvető (analógiás) kapcsolat van. A fogalmi metaforában az elvont fogalmakat konkrét fogalmak kifejezéseivel értjük meg. A metafora alapja a leképezés két jelentésmátrix, vagyis két konceptuális alapú szemantikai szerkezet között. A fogalmi leképezés a forrástartomány konceptuális tartományának ontológiája és a céltartomány konceptuális tartományának ontológiája között történik meg. Ezáltal a forrástartománnyal kapcsolatos tudás a céltartománnyal kapcsolatos tudásra képeződik le. A metaforikus leképezés eredendően a mindennapi tapasztalatra épül (történetileg és az egyedfejlődésben is a térbeli vizuális érzékelésre, amelynek így kiindulópontja az emberi test). A LAKOFF-féle topológiai invarianciahipotézis szerint a metaforák megőrzik képi séma (image schema) szerkezetüket (a képi séma térbeli reprezentáció), azaz ösvény ösvényre képeződik le (*eszébe jut*), tartály tartályra (*szétveti a dűh*), erő erőre, kapcsolat kapcsolatra.

A *süllyed* ige „konkrét” jelentése a kognitív szemantika elmélete szerint a következő: egy entitás (dolog, a trajektor) valamely anyagban (többnyire folyadékban vagy gázban, a levegőben) vertikálisan lefelé mozog, méghozzá prototipikusan passzívan (mindig a földi tömegvonzás körülményei között). Ez a mozgás mindig valamihez képest történik meg. Tehát az az anyag, amelyben a süllyedés megtörténik, azáltal válik szemantikailag viszonyítási közeggé vagy ponttá (ez a landmark a kognitív szemantikában), hogy önmaga térbeli jellemzőit tartalmazza: a süllyedés olyan háromdimenziós tér formáját mutató anyagban történik, amely vertikálisan körül van határolva: van felső és alsó vége. Ebben a térben a prototipikus süllyedés a körülhatárolt vertikális skála középső tartományában történik: már bent van az illető anyagban, de még nem az alján. Ennek megfelelően a *süllyed* ige prototipikus jelentésében azt tartalmazza, hogy a süllyedő entitás alatt van még tér. A Petőfi-versben ezt a szemantikai összetevőt egyértelműsíti a vers első mondatának folyamatos aspektusa (ugyanis a pusztá igéhez semmiféle térkijelölő elem, például igekötő, névutó nem járul, amely egyébként a térbeli végpont mellett az időbelit is kijelölné).

A Petőfi-versben a *süllyed* ige nyilvánvalóan alanyától válik metaforikussá az első olvasatban. Ekképp aktiválódik az említett fogalmi metafora: A FENT JÓ, A LENT ROSSZ. Vagyis ami lejjebb süllyed, az veszít értékéből, ami fölemelkedik, értékessé válik. Erre a magyar nyelvben is számos metaforikus kifejezés található: *mélyebbre már nem tud süllyedni, társadalmi felemelkedés, nagyot esett a szememben, az árak estek/emelkedtek* stb. A Petőfi-vers első sorára tehát többek között a következők jellemzőek: a folyamatos aspektusú mondat tagadó formában is azt konceptualizálja az elől álló igében, hogy a süllyedés vertikálisan folytatható vagy elkezdhető lenne, tehát a süllyedni képes entitás (itt az emberiség) alatt még van tér, vagyis az emberiség érték tekintetében nem a mély-

ponton van. Ugyanakkor ez az első mondat az alany komment pozíciójú bevezetésével szemantikai kölcsönhatásba hozza a süllyedés és az emberiség fogalmi sémáját (a kettőről való összetett tudást, szintén prototipikus formában), és ezáltal a mondat (a sor) végére az értelmezési lehetőséget nyitottá teszi: a mondat elején a tagadásból és a fogalmi metaforából eredően a pozitív értelmezés nyilvánvaló az olvasó számára, a mondat végére ez kérdésessé válik, mert a negatív értelmezés lehetőségét is felveti. A következő (második) mondat azután mindezt egyértelműsíti, a stílushatást teljessé téve. Az egyértelműsítés egyébként nem csupán a második mondat deiktikussá tett *gonosz* melléknévéből ered, hanem a mondat igéjének igeidejéből is, amely az első mondat folyamatos aspektusát igen rövid szövegbeli távolságon belül befejezetté változtatja, és ezáltal a süllyedés térbeli és ekképp értékbeli végpontját, mélypontját is mint elért helyzetet rögzíti.

Tehát egy rövid kognitív jelentéstani elemzés alapján azt lehet állítani Petőfi itt tárgyalt verséről, hogy kétségtelenül az okozattal kezdődik a vers, de az ok, illetve az okozat tényleges jelentése az első sorban homályban marad, pontosabban késleltetődik a befogadás folyamatában. Ezért úgy vélem, hogy a következtetés egyrészt valóban „előre vetett” helyzetben van a szövegben, másrészt viszont az értelmezésnek a szemantikailag prototipikusan megalapozott elvárásával szembeni végső eredménye miatt ez az előre vetettség az első sorban még nem nyilvánvaló. Tehát egy kijelentés fogalmazódik meg, amelynek indokoltsága az ige jelentéséből következik, de ez a következtetés az ellenkezőjébe fordul. Ezért a vers első mondata legalább annyira pusztán kijelentés, amely indoklását (az okot) várja, mint előre vetett következtetés, amely „elől” mintegy hiányzik a kiváltó ok. Ez a kettősség természetesen egy szuverén poétikai eljárás eredménye.

Irodalomjegyzék

BÉKÉSI IMRE:

1986. *A gondolkodás grammatikája*. Tankönyvkiadó, Budapest.

1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. JGYTF Kiadó, Szeged.

2001. Az előre vetett következtetés (Petőfi Sándor: Nem süllyed az emberiség). In: *Osztatlan filológia. Nyelvészeti-irodalmi tanulmányok*. Tiszatáj-könyvek. Szeged, 251–255.

HORVÁTH JÁNOS:

1926. *Petőfi Sándor*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.

JOHNSON-LAIRD, PHILIP N.:

1983. *Mental models*. Cambridge University Press, Cambridge.

KÖVECSES ZOLTÁN:

1998. A metafora a kognitív nyelvészetben. In: Pléh Cs., Győri M. (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*, Pólya Kiadó, 50–82.

LAKOFFE, GEORGE, JOHNSON, MARK:

1980. *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press.

LANGACKER, RONALD W.:

1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I*. Stanford, California.

1991. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume II. Descriptive Application*. Stanford, California.

1999. *Grammar and Conceptualization*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter.

RUDOLPH, ELISABETH:

1996. *Contrast. Adversative and Concessive Relations and their Expressions in English, German, Spanish, Portuguese on Sentence and Text Level.* Walter de Gruyter. Berlin, New York.

SCHWARZ, MONIKA:

1992. *Einführung in die Kognitive Linguistik.* Francke Tübingen.

EÖRY VILMA

A *Felhők* ciklus „problémafelvető intellektuális gondolati lírá”-jának (BÉKÉSI idézi KERÉNYITŐL) modernsége talán még ma sem eléggé nyilvánvaló. A gondolati mélység logikai szerkezetét, ennek „csavarait” mutatja be BÉKÉSI az elemzett versben. Hozzászólásomat három kérdés köré csoportosítottam.

1. A *vers lehetséges logikai értelmezése.* A vers első sorának logikai szerepe a jelentésszerkezet értelmezésének fő kérdése. BÉKÉSI IMRE már a címben is előre vetett következtetésnek tartja, a vers többi részét pedig az é mondatban levő, implicit negatív vélekedés bizonyításának, tulajdonképpen a negatív jelentés melletti érvelésnek. Ez így, bár jól jelzi a versben levő többszörös logikai csavart, csak egy lehetséges értelmezés. Nem látom akadályát annak, hogy kissé egyszerűbben szemléljük a vers logikai szerkezetét. Eszerint az első mondat nem előre vetett következtetés, hanem egy kétértelmű tételmondat, amelynek tartalmát a vers második része *magyarázza*, magyarázó tehát a viszony az első sor és a vers további része között. Ez logikailag (természetesen) éppen fordítottja a következtetésnek, csakhogy a vers gondolati sorrendje éppen emellett, a második rész magyarázat volta mellett szól. Ezt támasztja alá a harmadik mondat *Hisz* kezdő magyarázó kötőszava is, és az is, hogy a második mondat elején is ez a (vagy esetleg más: *tudniillik, ugyanis, hiszen*) magyarázó kötőszó tehető ki az értelemnek megfelelően. Más kérdés, hogy a kötőszó hiánya a 2., esetleg a 3. sor (mondat, illetve tagmondat) elején éppen azt a tartalmi bizonytalanságban tartást erősíti, nyújtja, amelyet a kétértelmű tételmondat impliciten tartalmaz.

A tételmondat aktuális tagolása szerint a tagadó állítmányon van a hangsúly. A hangsúlyos *Nem süllyed* tartalmazza a kétértelműséget, kétféle folytatás rejlik benne: 1. *hanem emelkedik*, 2. *hiszen már nincs hová*. A szarkasztikus versre jellemző, hogy a vers második része a második, kevésbé várható és negatív jelentésű folytatást fejt ki (ez a kiegészítés még formailag is megfelel a magyarázó konstrukciónak).

2. A *szarkazmus és a szerkezetforma mint a ciklus jellemzője.* A szarkazmus mint közlési attitűd általában jellemző az egész *Felhők* ciklusra. A hatvanhat vers azonban nem egyformán szarkasztikus. Valószínűnek látszik, hogy többek között a *poentírozás* technikája erősíti szarkazmussá a negatív szemléletű versek egy részének attitűdjét. Minél meglepőbb, váratlanabb a poén, annál szarkasztikusabb a vers. Az előadásban elemzett *Nem süllyed az emberiség!* és a *Voltak fejedelmek ...* című versek mindegyike erősen poentírozott: az elsőben az első sor (*Nem süllyed az emberiség*), a másodikban az utolsó két sor (*De nem! Hisz örök átka nemzetének / Sötét oszlopként rajta nehezül*) adja a csattanót. Vannak azonban a ciklusnak kevésbé poentírozott, „szelídebb” darabjai is, mint például *A szeretném itt hagyni...* kezdetű:

Szeretném itt hagyni a fényes világot,
 A mellyen olly sok sötét foltot látok.
 Szeretnék rengetegbe menni,
 A hol nem lenne senki, senki!
 Ott hallgatnám a lombok suttogását,
 Ott hallgatnám a patakok zugását
 És a madárnak énekét,
 S nézném a felhők vándorseregét,
 Nézném a nap jöttét és lementét...
Míg végre magam is lemennék.

A verset annak illusztrálására idéztem elsősorban, hogy a szarkazmus mellett egy szelídebben gúnyos közlési attitűd is képviselve van a ciklusban.

De nemcsak a közlési attitűddel, hanem a ciklus darabjainak kompozícióival is összefüggésben van a poentírozás. A versek többségének a meglepő, sőt sokszor megdöbbentő csúcspont a végén van. Az előadásban elemzett vers azonban azt a formát képviseli, amikor a poén elől van, s a BÉKÉSI IMRE által felrajzolt logikai struktúra utólag világítja meg a poén poén voltát.

3. *A Petőfi-lexikográfia a zaboláztassék kapcsán.* Az előadó jegyzetben külön is kitér a *zaboláztassék* igealak erőteljes jelentésére, és idézi az *Isten csodája* című vers *zabla*-metaforáját. A Petőfi-szótár az idézetten kívül kínál még más példát is az életműből a *zabla* metaforikus-szimbolikus jelentésére. Idézzünk itt csupán kettőt, elsősorban annak jelzésére, hogy éppen Petőfi esetében milyen remek lehetőségünk van egy-egy motívum szerepének feltérképezésére.

... egy ember nem a világ,
 De ezer és ezer van, a ki
 A *zablán* tépelődve rág.

(Megint beszélünk, csak beszélünk... Petőfi Sándor összes művei 1–7. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951–1964. 3. 48)

... ezen ... emberi alakba öltözött ördög a *zabla*, melly szájadat vérzi, mellyen féken tartanak, oh hazám, te szabadságra termett dicső mén!... Nem a *zablát* kell eltörni, hanem a kezét elvágni, melly azt fogja. Csak hogy e *zablát* ezer kéz tartja!

(Drámatörredék. 4. 214)

KABÁN ANNAMÁRIA

A vers az 1845 novembere és 1846 márciusa között keletkezett *Felhők* című ciklus darabja. A versciklus HORVÁTH JÁNOS szerint „(...) az ún. gondolati költészet körébe tartozik (...), de tartalma nem gondolatok, csak ötletek; világnézete nem filozófia, csak a rosszkedv fekete szemüvege; líraisága nem a gondolatképződés érzelmi kísérete, csak szeszély: egy pontra lehorgonyzott gyűlölet, ha emberről és világról, önemésztő mogorvaság, ha magáról beszél (...)” (HORVÁTH: 1922. 187).

A ciklusban külön vonulatot alkotnak azok a rövid versek, amelyekben a költő az ember hibáiról, hitvány mivoltáról, gonoszságáról ír. Ezek közül való a *Nem süllyed az emberiség...* kezdetű verse is, amely alapvetően egy vallásfilozófiai tétel kifejtése. A vers jelentése azonban csak többszöri olvasással tárul fel.

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy a vers nyelvi szerkesztettsége, arányai, logikai tagolása, verstani, akusztikai sajátosságai hogyan alakítják, alakíthatják a befogadást.

A költemény első sora önmagában egy sor asszociációt indít el az olvasóban:

Nem süllyed az emberiség!

Felkiáltó, tagadó mondat, amelynek fókuszában a főhangsúlyt mind a tagadószó, mind pedig az ige viselheti. Természetesen a két lehetőség eleve két szemantikai töltetű. Ha a főhangsúlyt a *süllyed* igére helyezzük, a mondat szembeállítást implikál, azaz egy ellentétes jelentésű hangsúlyos ígét tartalmazó, ellentétes kapcsolású mondatot vonz:

Nem süllyed az emberiség!

hanem Emelkedik / egy szinten van stb.

Ha viszont a hangsúly a tagadósóra kerül, nem ellentétes, hanem magyarázó kapcsolást implikál:

Nem süllyed az emberiség!

ugyanis...

Petőfi ez utóbbival folytatja a verset:

Nem süllyed az emberiség!

[ugyanis]

Ilyen gonosz vala rég...

Azaz nem süllyed az emberiség, ugyanis olyan mélyen van már régóta, hogy nincsen hová süllyednie. Az első sor többértelműségét a költő hangsúlyozottan egyértelműsíti azáltal, hogy anaforikusan megismétli az *ilyen gonosz* jelzős szintagmát a következő sor elején:

Ilyen gonosz már kezdet óta...

A második és harmadik sor hasonló logikai tagolású mondatot tartalmaz. Mindkétben az *ilyen gonosz* jelzős szintagma viseli a főhangsúlyt, ezzel is fokozva ennek egyértelműsítő szerepét. Az elsőben tehát az összetett állítmány jelzővel bővített névszói része, a másodikban a jelzővel bővített névszói állítmány a hangsúlyos. Mindkét mondat időhatározóval folytatódik: *rég*, illetve: *kezdet óta*. A két időhatározó közötti szemanti-

kai különbségnek önmagában is fokozó, időtágító szerepe van, de ezt nyomatékosítja a *kezdet óta* hangsúlyosabb mondattani pozíciója, illetőleg az a tény, hogy a negatív arany metszés (3+5) határán áll. Ezáltal a kijelentés egyrészt az időtlenségbe emelkedik, másrészt pedig intertextuálisan a bibliai tereméstörténetet asszociálja.

A negatív arany metszés 3+5 arányban szerkezetileg is két részre tagolja a költeményt. A tagolást a három pont is megerősíti.

A második szerkezeti egység szintén magyarázó viszonyban áll az előtte lévő résszel, tehát a költemény kétszeres magyarázatra épül.

Hisz különben *nem* kellett vóna
Százféle mesét,
Eget, isteneket,
Pokolt és ördögöket
Gondolni ki, hogy *zaboláztassék*.

A második magyarázat egy le nem írt feltételes mondatot is magában rejt: Hiszen különben [ha nem lenne ilyen gonosz már *kezdet óta*] *nem kellett volna*... Ez a magyarázó mondat négy és fél sorra duzzad, amelynek a logikai szerkezetében a tagadósón van a főhangsúly, de a *Százféle mesét* szintagma és az azt részletező enumeráció szintén hangsúlyossá válik azáltal, hogy az igekötő hangsúlytalan helyre, a főnévi igenév utáni pozícióba kerül. Az enumeráció hangsúlyos volta is erősíti a vers intertextuális utalását a mitológiai kezdetekre, és ezáltal a hit és a hitetlenség közötti ellentétet is érzékelteti. Az 5+3 arányú pozitív arany metszésnek szintén kiemelő szerepe van, ugyanis pontosan az 5. sort, a *Százféle mesét* nyomatékosítja.

A vers rím- és ritmusszerkezete szépen simul a tartalomhoz. Páros rímek után ölelkező rímet találunk, mégpedig úgy, hogy az ölelkező rímnek a vers első páros rímével azonos első rímhívója kiemeli a *mesét* szót, amelyre a felelő rím távoliként válaszol, miáltal feszültség keletkezik, és ez csak az utolsó sor rímével oldódik, amely szintén lezár, „zaboláz”: *aabbacca*.

A vers ritmusa anapesztusi és jambusi. Az *a* rímes sorok vége anapesztusban cseng ki, az utolsó sorban viszont egy spondeus, két anapesztus és a sorzárlatban jambusnak érzékelhető spondeus található. A szökellő anapesztusok ritmusát tehát visszafogja az utolsó láb jambikus-spondaikus jellege, ami szintén zabolázó funkciójú.

Irodalomjegyzék

BÉKÉSI IMRE:

2001. *Osztatlan filológia. Nyelvészeti-irodalmi tanulmányok*. Szeged, Tiszatáj.

HORVÁTH JÁNOS:

1922. *Petőfi Sándor*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Társaság.

GÁSPÁRI LÁSZLÓ

A szerkezet elméleti-esztétikai „feltételeit” elsőként ARISZTOTELÉSZ művei kodifikálják. Mivel az antik drámaelméletben a bonyodalom (tézis) és a megoldás (antitézis), a

szónoki beszédben pedig a tétel és bizonyítása a kötelező részek, a belőlük kifejlő kanonikus szerkezet, a bevezetés–tárgyalás–befejezés alapsémája az argumentáció által motivált struktúra. Így a műalkotás kompozíciója – bármely válfajában – az inventio és az elocutio fontossága szerint az érvelésnek-meggyőzésnek rendelődik alá. Mindennek a lírába való áttűnése – mint tétel–érvelés–következtetés – a klasszikus szerkezet sajátos adaptációja. Ugyanakkor a tétel–érvelés–következtetés a líra okságaként enthimematikus érvelés, mely összefonódva a líra elsődleges szerkezetével retorizált értékalakzatokká transzformálja azt.

Ez a retorizált értékalakzat egyfelől gyengén vagy erősen pragmatikus jellegű. Gyengén pragmatikus az adjekciós enthimema például a klasszicizmus oktató célzatú költészetében (vö. Berzsenyi: *A magyarokhoz*), a meggyőző-részletező szándék ugyanis kisebb logikai ugrásokat tételez, a teljes szillogizmus és az enthimema között a megtehető szellemi út rövidebb. Erősen pragmatikus a detrakciós enthimema, a befelé mélyülő hiányos szillogizmus (formái a redukció különféle fokozatain egészen az egysoros enthimemáig terjednek).

Másfelől a líra retorizált szerkezetei – explicit vagy implicit retorikai tagoltságban – a tétel–érvelés–következtetés természetes vagy attól eltérő sorrendjében rejlenek. (Explicitnek tekintjük a szerkezetet akkor, amikor a tétel–érvelés–következtetés nyilvánvaló.) A „Letésem a lantot” például klasszikus menetű következtetés, míg a „Kertben” már megszegi a hagyományos sorrendet: a részletezés–érvelés megelőzi a következtetést, és a következtetés mögé kerül a tétel.

Bár az érvelést a műfajok olykor megköthetik, például a könyörgés gesztusát tartalmazó himnusz a könyörgés–indoklás–könyörgés szerkezettel, vagy az epigrammatikus és a didaktikus líra műfajai, mégis az enthimematikus struktúrát a költő – éppen a műfajokat vegyítő, ötvöző lehetőségként – ezeken belül is szabadon kezelheti. Ezt teszi Petőfi a „Nem süllyed az emberiség!”-ben, mely szentencia, epigramma és töredék együtt. A „Nem süllyed az emberiség!” erősen pragmatikus és implicit retorikai tagoltságú struktúra (voltaképpen két transzmutációs enthimema egysége), melyben az előre vetett következtetés „az ellenkező irányból” bevezetett érveléssel (és a második, belső megokolás által is) implikálja önnön kiinduló tételét.

Más aspektusból azt is mondhatnánk, hogy itt egy prototipikus konstrukciótípus retorizált változatát hívja elő, rendeli magához a közlési attitűd, a költői szándék.

NAGY L. JÁNOS

A versszövegek értelmezésében gyakori jelenség, hogy a tartalmi komponens uralkodik a formai fölött: ebből a szempontból Weöres Sándor doktori értekezésének nevezetes megállapítására hivatkozunk: „*A vers tartalmilag fogalmi, formailag auditív jelenség.*” (A vers születése.)

BÉKÉSI IMRE elemzésében a hangzás / hangoztatás nem áll a középpontban. A gondolatmenet második részében a szerző a választott Petőfi-kompozícióhoz asszociálja a *Felhők* ciklusból a LXI. darabot (*Voltak fejedelmek*), éppen verstani érveket érvényesítve.

1. Az alábbiakban tekintsük át a *Nem süllyed az emberiség* ... metrikai-ritmikai szerkezetét és hangzáseszközeit. A bal oldalon a verssorok állnak (’ jellel jelöltük a szakasz-

hangsúlyokat), utánuk a rövid-hosszú szótagok rendjét, a következő oszlopokban a rímetek, ez után a hím- vagy nőrímeket, végül a szótagszámot tüntettük föl.

Nem sűlyed az emberiség...

'Nem sűlyed az 'emberiség!	- - - - -	a	h	8
'Ilyen gonosz vala 'rég,	- - - - -	a	h	7
'Ilyen gonosz már 'kezdet óta ...	- - - - -	b	n	9
Hisz 'különben 'nem kellett vóna	- - - - -	b	n	9
'Százféle 'mesét,	- - - - -	c	h	5
'Eget, 'isteneket,	- - - - -	d	h	6
'Pokolt és 'ördögöket	- - - - -	d	h	7
'Gondolni ki, hogy 'zaboláztassék.	- - - - -	c	h	10

Petőfi Sándor: *Felhők*, XXXVIII.

A rövid és a hosszú szótagok rendjében a megfigyelő a szótagszám, a rímelés és a sor felépítése között fedezhet föl összefüggéseket. Nem véletlen, hogy a páros rímek sorraiban ugyanolyan típusú rímeket találunk: az egyetlen nőrím-pár a harmadik és negyedik sorban van, a többiben hímrímek vannak. A szótagszám a rímelő sorokban megegyezik vagy rokon, kivéve az utolsó sort és párját, az ötödiket. (Az ötödik és hatodik sor ritmikailag azonos hosszúságú: a kezdő hosszú szótagnak megfelel a következő indítás két rövid szótagja: *Száz- : Eget.*) A növekvő szótagszámú 5-6-7. sorban a fől sorolás készíti elő a késleltetett, enjambement-nal eltagolt-összekötött infinitívuszt.

A sorok fölépítésében egyaránt fontosnak vélem az élőbeszéd szakaszhangsúlyait és a metrikus súlyokat. Az indításban a tagadószó az egyébként szimmetrikus sor előtt áll. A sor hosszúsága miatt föltételezek az *emberiség* szó elején mellékhangsúlyt. A folytatás tiszta jambusai a lexikai anyag ismétlődése miatt emelik ki a második-harmadik sorban az *Ilyen gonosz* frázist. Az eltérés a *rég* és a *kezdet óta* ikonikus fokozását hozza: a hímrim nőrimre vált, az anapesztusz helyén két troheusz áll. A negyedik sor súlytalanul indul, s ezt követően a hosszú szótagok a tagadással és a népnyelvi *vóna* alakkal együtt jutnak el a troheusz nőriméhez: itt a tördelésben elválnak az ige a fől sorolásban következő akkuzatívusztól. A fől sorolt tárgyak metrikája a chorijambust ismétli: ebből az *Eget* rövid és a *Pokolt* jambikus szótagjai válnak ki. (A hatodik sort két anapesztusznak is fölfoghatjuk, s ugyanígy anapesztuszok ismétlődésének is a sorozatot.) Az egyes elemeket a fől sorolásban szakaszhangsúlyosaknak vélem: ezek a nyomatókok a szóhatárokat is figyelembe véve inkább a chorijambus-fölfogás mellett szólnak.

A befejező sor áthajlása fontosnak mutatja az igezőtől elválását. A *Gon-* szótag szakaszhangsúlya vetette föl azt az általánosabb kérdést, hogy az enjambement áthajló része mennyire nyer (relatív) önállóságot azzal, hogy új sorba kerül. A metrika is igényelte a fókusz utáni igezőtől-áthelyezést: így alakul ki a spondeusz – anapesztusz – anapesztusz – spondeusz sor. Ebben – amint a szerző is kiemeli – a *zaboláztassék* az expresszivitása, hatásossága érdekében nyomatókot kap a megelőző, előkészítő *hogy* hosszú szótagja és a befejező szó végső hosszú szótagjai segítségével.

Az eddigi gondolatok után néhány kérdés fogalmazódik meg.

Van-e, általánosabban lehet-e a fenti versszövegnek hangzási / hangoztatási anyagában az alapvetően tartalmi-logikai természetűnek látott értelemegészt megváltoztató vagy módosító tényező? Mennyire fogadható el a szimultán verselés néhány fenti példája? Talán inkább a tiszta időmértékes hangzást érdemes fölvenni? Van-e a fenti példában a metrikai-ritmikai struktúrában olyan implicit komponens, mint amilyen a tagadó értelemrészlet a *kellott volna* feltételes múltjában?

B. PORKOLÁB JUDIT

BÉKÉSI IMRE tanár úr előadásához nehéz hozzátenni valamit is, hiszen tanulmánya, *Az előre vetett következtetésről* Petőfi Sándor: *Nem süllyed az emberiség!* versével kapcsolatban mind a gondolkodás logikája, mind a modern szövegnyelvészet szempontjai alapján teljes. Néhány nagyon is egyszerű megjegyzést teszek az ő gondolatébresztő tanulmánya alapján. BODA I. KÁROLLYal ugyanis évek óta több írásunk is foglalkozik az irodalmi mű megközelítésének, befogadásának módszereivel.

A mostani előadás kapcsán fel lehet talán vetni, hogy a *Felhők* Petőfi-ciklus darabjainak létrejöttében milyen szerepe volt a költő olvasmányainak és műfordításainak. Szerepelhet-e egyáltalán a befogadásban mint fontos tényező, hogy milyen műveket olvashatott, fordított ebben az időben Petőfi Sándor. A költő életrajzi adatainak, költői világának és a ciklusban szereplő epigrammáknak összefüggésére már többen rámutattak, kérdés azonban, hogy olvasmányai, illetve műfordításai mennyiben járultak hozzá világfájdalmas hangulatának kialakulásához, és ezek felfoghatók-e külső kontextusként, a mű megközelítésének módozataiként.

Az előadásban hallottuk, hogy „az előre vetett következtetés meglehetősen általános építkezési mód” (idézet BÉKÉSI IMRE tanulmányából). Ezt a gondolatot figyelembe véve, továbbgyűrűztetve jutottak eszembe a következők: A mű keletkezésének idején vajon milyen irodalmi hatások érték Petőfit? Válasszunk ki ezekből néhányat, például a költő olvasmányait és műfordításait.

Egy nagyon rövid összevetés: Radnóti Miklós költészetét több éve értelmezzük. Nála megfigyeltük az összefüggéseket a versek és az olvasmányok, illetve műfordítások között, és ezek a szempontok sokban segítettek a versek háttérének feltérképezéséhez. Néhány példa: 1. lefordítja Vergilius IX. *eclogáját*, és átemeli költészetébe ezt a műfajt; 2. lefordítja W. von de Vogelweide *Óh jaj, hogy eltűnt minden* című versét, lehetséges, hogy az *Erőltetett menet* nibelungizált alexandrinja innen is eredeztethető; 3. Apollinaire kalligrammáinak fordítása nála is eredményez képverset; 4. kimutatható paraboláin La Fontaine imitációja is, és sorolhatnánk még számos példát.

Ezek alapján vetődött fel bennem Petőfi epigrammájának összefüggése olvasmányaival, műfordításaival. Ha alaposan utána nézünk, talán felhasználhatjuk a vers értelmezése közben kialakult következtetéseket az idézett mű befogadásához.

Petőfi 1842-ben Heinétől, Schillertől, Claudiustól, Matthissontól fordít. Ezzel szélesedik látóköre, de ezek a műfordítások most nem lényegesek a *Felhők* ciklushoz. Az viszont esetleg igen, hogy ez előtt a ciklus előtt fordítja Béranger-t. Shelley-t olvas és fordít: *A szökevények költeményének* alcíme Shelley után angolból, 1846. január. A *Nem süllyed az emberiség!* 1846. március 10. előtt keletkezett. Talán Petőfi többek között az

angol költőtől vehette át a tiltakozást minden emberi hitványság ellen. Lehet ez forrása az emberiség iránti gyűlöletének is.

Felvethető még e rövid hozzászólásban a byroni hatás, a versek írása közben erőt vehetett költőnkön a byroni spleen, hiszen tudott dolog, hogy Byront is olvasta.

Mindezek csupán egy rövid megjegyzéssel szerettek volna hozzájárulni BÉKESI IMRE gondolataihoz.

SZATHMÁRI ISTVÁN

1. Mint ismeretes, a szépirodalmi, különösen a költői szövegek nagymértékben implicitek (lásd BÉKESI: 1993. 163), feltétlen igénylik az interpretálást. KULCSÁR SZABÓ ERNŐ egyenesen ezt írja: „(...) interpretációk nélkül a szöveg nemcsak hogy nem képes megszólalni, de az értelmezői hozzáférés műveletei nélkül irodalmi szövegek valójában nem is létezhetnek.” (KULCSÁR SZABÓ: 1995. 9.) Az interpretálás és benne a stílselemzés tehát szükséges, de itt következik a nagy kérdés: hogyan?

Magam a funkcionális stilisztika felfogását tartva szem előtt, röviden, sémászerűen a következőképpen szoktam eljárni: először körvonalazzuk az elemzendő mű üzenetét (fő mondanivalóját, sugallatait), továbbá legjellemzőbb stílusvonását (ez utóbbi esetben valójában a HANKISS ELEMÉR által említett „formateremtő elvek”-ről van szó). Ezután meg kell állapítanunk a mű legfontosabb szövegszerkezeti és kohéziós sajátosságait. Majd az eddigiek fényében feltárjuk a mű egészét figyelembe véve az egyes akusztikai, szóképzeti, grammatikai, szövegtani, képi és extralingvális jelenségeknek a stílusértékeit, stilisztikai funkcióit. (Részletesebben lásd SZATHMÁRI: 1998. és 1999.)

Talán ezt az elemzésmodot alkalmazva hozzá tudok járulni valamivel BÉKESI IMRE sajátos, lényeglátó, logikai, gondolkodásgrammatikai megközelítésének még teljesebbé tételéhez.

2. BARTA JÁNOS, a kiváló irodalomtörténész joggal írta egy negyedszázaddal ezelőtt, hogy a magyar irodalomnak két költőforradalmára van: Petőfi és Ady (BARTA: 1975. 44–46). Ők radikálisan újat hoztak a költészetben, de nem véletlenül bejutottak a világirodalomba, és hathatósan beleszóltak irodalmi és köznyelvünk alakulásába is (lásd SZATHMÁRI: 1975. és 1978.).

Petőfi stílusában lényeges fordulatot hozott a „Felhők” ciklus, amelynek XXXVIII. darabja az elemzett „Nem süllyed az emberiség!” című vers. Mit jelentett ez a fordulat? A Petőfi-kutatók megállapítása szerint (lásd különösen KERÉNYI: 2000.; e tanulmány eredményeit az itt tárgyalandókkal kapcsolatban többször felhasználtam) az 1845. november 25. és 1846. március 10. között Szalkszentmártonban megszületett 66 rövid költemény, a „Felhők” ciklus a költő bizonyos válságba jutásának és ezzel együtt járó útkezesésének az eredménye. A válságot életrajzi mozzanatok (a Csapó Etelka és Mednyánszky Berta iránti szerelem kudarca, anyagi helyzetének bizonytalansága stb.), valamint – és főként – az erősödő kritikai támadások, barátainak az elfordulása, továbbá KERÉNYI FERENC kifejezésével (KERÉNYI: 2000. 43) „az irodalom szerveződésére is visszaható politikai polarizálódás” magyarázzák.

A jelzett válság hatására világfájdalom, ember- és világgűlölet vett erőt a költőn, úgy, ahogy 1845 januárjában „A világ és én” című költeményében írta:

Megvetésemnek és utálatomnak
Hitvány tárgya, ember a neved!

.....
Jól ismerlek, te nem érdemelsz mást,
Nem, mint megvetést s utálatot...
Szolgazsarnok! Vagy nyalod más talpát,
Avagy talpad mással nyalatod.

És hogy milyen lelkiállapotban volt a költő, arról a „Fejemben éj van...” kezdetű, 1846. március 10. előtt Szalkszentmártonban született verse tanúskodik:

Fejemben éj van, éjek éjjele,
S ez éj kísértetekkel van tele;
Agyamban egymást szülik a gondolatok,
S egymást tépik szét, mint vadállatok.

.....
Laktársam a kétségbeesés,
Szomszédom a megőrülés.

Továbbá – mint KERÉNYI FERENC rámutat – a szalkszentmártoni tájélmény sem a szabadság jelképe többé a költő számára, hanem a magányé, vagyis az elmagányosodás szintén hatalmába keríti.

3. Mindamellet a „Felhők”-korszak magával hozta a töprengést, bizonyos lényeges emberi és társadalmi problémák felvetését, továbbá valamiféle filozofikus, intellektuális líra létrejöttét, benne új, az eddigiektől elütő vagy más arányban alkalmazott stílusesszkö-zökkel és új műfajjal.

Ez utóbbiról a következőt írja KERÉNYI FERENC idézett tanulmányában: „Petőfi új műfajt teremtett a gondolati lírában, vegyítve a gnóma, a szentencia, az epigramma, az exemplum hagyományát a töredék lehetőségével”, majd részletezi is Petőfi stílusújításait (lásd KERÉNYI: 2000. 45 kk.). Utal arra, hogy LUKÁCSY SÁNDOR nem alaptalanul méltatta a „Felhők” ciklusban az újító „avantgarde” Petőfit; hogy J. SOLTÉSZ KATALIN, valamint VAJDA ANDRÁS e ciklus formagazdagságról beszél, és hogy „ELEKFI LÁSZLÓ mondattani elemzése a racionális versmondatoknak az átlagosnál nagyobb arányával bizonyította a ciklus intellektuális jellegét.” Így jellemzi továbbá Petőfi „Felhők”-beli stílusát: általában bizonyos szaggatottság és tömörségre törekvés; közelebbről akkori szimbólumoknak, példázatoknak az „általános” síkjára való felemelése; új, merész képzettársítások; a hasonlat és a metafora döntő szerepe; a komplex képek megjelenése; a finom archaizálás; az ironia és a gúny gyakori alkalmazása; végül a jelzők kiiktatása; a kérdések, az ismétlés, a paralelizmus stb. új szerepe.

4. Mint a „Felhők” szinte minden darabjának, a „Nem sülyed az emberiség!” kezdetűnek is igen súlyos a mondanivalója, az üzenete: az emberiség kezdettől fogva gonosz, sehogyan se lehetett megzabolázni, s már lejjebb nem sülyedhet.

A vers szerkezetileg két részre osztható. Az első sor, az előre vetett következtetés, valójában az okozat az első kompozíciós egység, és az okot, a megokolást tartalmazó következő hét sor a második rész. (Elképzelhető lenne az első háromra és az utána jövő ötsorosra bontás is, én azonban az előző elgondolásnál maradok, mert így az okozat egységet alkot.)

Mi a vers fő stílussajátsága? Magam úgy szoktam tanítani, hogy a stílus lényege, célja: a hatni akarás, a kívánt hatás elérése. Nos, ha ez így van, akkor az elemzett vers szinte mintapéldája lehetne a stílusnak. Tudniillik céljának megfelelően szarkasztikus jellegű. Fő stílussajátsága tehát a szarkazmus mint stílusárnyalat, vagy ahogy BÉKÉSI IMRE utal rá: közlési attitűd. (A stílusárnyalatot egyébként így írtam körül: a stílusrétegeket átszövő hangnem, attitűd.)

Arra a kérdésre továbbá, hogy mi a versben a szövegszervező erő, azt válaszolhatjuk, hogy a jelzett konstrukciótípus és – azon belül, illetve azzal együtt – a szarkazmus.

A szarkazmus (a görög *szarkadzo* 'rág, harapdál' igéből) a gúny maró, szélsőséges, keserű formája. Közvetlen célja a – rendszerint – erkölcsi alapon álló megvetés vagy éppen nevetségessé tétel. Eszközei az elítélő, gyakran durva vagy tréfás szavak, kifejezések; a túlzások; az ellentét számos fajtája; az erős érzelmi hatást kiváltó képek, szóképek; valamint mondatformák stb. Egyébként valójában minden stilisztikai-retorikai eszköz, eljárást felhasznál célja érdekében.

A szarkazmus, a szarkasztikus stílus számára eleve kínálta magát a vers tárgya: a mérhetetlen emberi gonoszság és annak megvetése. A vers hatásának, többszörös meglepetést okozó hatásának legfőbb eszköze a többrendbeli ellentmondás, ellentét. Mindjárt az első mondat pontosan az ellenkezőjét jelenti a későbbiek fényében, mint amit első olvasáskor implikál. Aztán a „Nem süllyed az emberiség!” sort követően azt váránk, hogy: „hanem emelkedik” stb., de helyette – ellenkezőleg – ez áll: „Ilyen gonosz vala rég”, sőt a költő mintegy megerősítésként megtoldja a következővel: „Ilyen gonosz már kezdet óta ...”. Újabb ellentétet implikál a magyarázatbeli „Hisz különben nem kellett volna / Százféle mesét (...) Gondolni ki (...)”, tudniillik azt, hogy „úgy látszik, mégiscsak kellett”. Még tovább menve a „kellett” azt sugallná, hogy „az ég”, „az istenek”, „a pokol”, „az ördögök” és a velük is kapcsolatos „százféle mese” jobbulást, felemelkedést eredményezett, de – ellenkezőleg – csupán a „zabolázó”, azaz fékező szerepét játszotta.

5. A következő kérdés: hogyan „szolgálják” a nyelvi-stilisztikai-retorikai eszközök a mondanivalót, illetve az azt hatásossá tevő szarkasztikus stílust?

(a) Viszonylag nagy a számuk a negatív jelentésű vagy ezek felé mutató szavaknak: *gonosz, pokol, ördög*. De távolabbról idevonható a *süllyed* (a kognitív szemlélet derítette ki, hogy a „felfelé irány, a fent” pozitív erkölcsi stb. értékeket, a „lefelé, lent” pedig negatívakat takar (lásd SZILÁGYI: 1996. 13–36); ezenkívül meg kell jegyeznünk, hogy ez az ige jelentésében sok mindent nyitva hagy: mihez képest és miben süllyed valami, meddig süllyedhet? stb. Idevonható továbbá a *kigondol* (mutathat tudniillik negatív irányba is: első jelentése ugyanis 'képzelt útján valamit létrehoz'). És idevonható a *zaboláz* is (a 'lovat zaboláz, fékez' jelentésből átvitt alakult ki a 'személyt, indulatot fékez, féken tart' értelem). Végül a *különben* szóra is utalhatunk, hiszen 'egyébként, ellenkező esetben, másként' jelentése is van; lásd ÉrtSz. Megemlítem még, mint sajátosat, az „ég”, az „istenek”, a „pokol” és az „ördögök” szó szimbólumszerű használatát.

(b) Bizonyos alaktani jelenségek részint jobban megvilágítják a kifejezendőt: „Ilyen gonosz vala rég”: a *vala* a múltban folyamatos cselekvést, történést fejez ki; *zabolázottság*: a szenvedő forma – találóan – azt jelzi, hogy nem az ágens a fontos, hanem maga a cselekvés. Részint a különös, a szokatlan felé mutatnak: *vóna* (népies stílusértékű); *Pokoli* (az ÉrtSz. csak a *poklot* változatot tünteti fel).

(c) Jól odaillik kezdetnek – és címnek is kiemelve – az első felkiáltó mondat. És az ellentétet megfelelően hangsúlyozza az utána következő kéttagú kijelentő mondat. Úgyszintén helyén van a magyarázó mellérendelés, a végén célhatározói mellékmondat.

(d) Mintha a súlyos mondanivalóval együtt járó szaggatottságot tükröznék a vers-tani jelenségek: a jambust, spondeust és anapestust tartalmazó, különböző hosszúságú (8, 7, 9, 9, 5, 6, 7, 10 szótagú) sorok; a páros és ölelkező rímek (aabbacca); az asszonán-cok. És talán legjobban az enjambement, amely az 5., 6., 7. sorban a tárgyakat külön so-rokba tördeli, kiemelve és egyben elválasztva őket alaptagjuktól („Gondolni ki”), továb-bá azzal is hangsúlyossá téve őket, hogy az igekötő a főnévi igenév utáni helyre kerül.

(e) Az alakzatok közül érthetően legjellemzőbb a már tárgyalt ellentét, valamint az egész szöveget átható túlzás. Szerepel aztán a szintén említett felkiáltás, továbbá a 4., 5., 6. sorbeli – kiemelt – felsorolás, továbbá a 2. és 3. sorbeli tagmondatok előtti kötőszó tu-datos elhagyása.

(f) Az úgynevezett extralingvális eszközök közül ki kell emelnünk a már jelzett sa-játos sortördelésen kívül a 3. sor végén szereplő három pontot, mint az elgondolkodás, töprengés jelét.

6. A „Nem sülyed az emberiség!” kezdetű vers is igazolja tehát mindazt, ami a „Felhők” ciklussal kapcsolatban eddig megállapított.

Irodalomjegyzék

BARTA JÁNOS:

1975. A Petőfi-élmény Arany János irodalomszemléletében. In: *Petőfi-mozaik*. Szerk.: PAÁL RÓZA és WÉBER ANTAL. Tankönyvkiadó, Budapest, é. n. 44–70.

BÉKÉSI IMRE:

1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. Szeged.

KERÉNYI FERENC:

2000. Stilisztikai közelítések Petőfi Sándor „Felhők” ciklusához. In: *Petőfi, névtan, helyes-írás*. Szerk.: NAGY L. JÁNOS. Gyula, 43–53.

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ:

1995. *Történetiség, megértés, irodalom*. Universitas Kiadó, Budapest.

SZATHMÁRI ISTVÁN:

1975. Petőfi és irodalmi nyelvünk. In: *Petőfi-mozaik*. Szerk.: PAÁL RÓZA és WÉBER ANTAL. Tankönyvkiadó, Budapest, é. n. 219–233.
1978. Megjegyzések Ady stílusforradalmához. In: *Irodalomtörténeti Közlemények LXXX*. 464–470.
1998. Stíluselemzés és stílusirányzat. In: *Stilisztika és gyakorlat*. Szerk. SZATHMÁRI IST-VÁN, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 15–32.
1999. Van-e szükség stíluselemzésre? In: *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. Szerk.: V. RAISZ RÓZSA és H. VARGA GYULA. MNyTK. 212. Budapest, 57–66.

SZILÁGYI N. SÁNDOR

1996. *Hogyan teremtsünk világot?* Kolozsvár.